

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ**

ПРОБИЙГОЛОВА Олексій Сергійович

УДК 903.4 (477.6)"6377"

**НАСЕЛЕННЯ НИЖНЬОЇ ТЕЧІЇ СІВЕРСЬКОГО ДОНЦЯ ТА
ДОНЕЦЬКОГО КРЯЖУ У ЗАКЛЮЧНИЙ ПЕРІОД ДОБИ ПІЗНЬОЇ
БРОНЗИ**

Історичні науки - 07.00.04 - археологія

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Київ-2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Відділі археології енеоліту-бронзового віку
Інституту археології Національної академії наук України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
ОТРОЩЕНКО Віталій Васильович,
завідувач Відділом археології енеоліту-
бронзового віку Інституту археології НАН
України

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Литвиненко Роман Олександрович,
завідувач кафедри Всесвітньої історії
Донецького національного університету імені
Василя Стуса

кандидат історичних наук, доцент
Тощев Геннадій Миколайович,
доцент кафедри історії України
Запорізького державного університету

.

Захист відбудеться «___»_____2018 р. о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.234.01 по захисту докторських дисертацій при Інституті археології НАН України за адресою: 04210, м. Київ, проспект Героїв Сталінграда, 12.

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці Інституту археології НАН України (04210, Україна, м. Київ, проспект Героїв Сталінграда, 12).

Автореферат розісланий “___”_____2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

О.Є. Фіалко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність роботи. Наприкінці 2 тисячоліття до н.е. на території, раніше зайнятої носіями зрубної культурно-історичної спільності відбувалися значні зміни, які згодом призвели до деструкції бережнівсько-маївської зрубної культури другого етапу. На її основі сформувались нові культурні утворення, виокремлення та наукове осмислення яких ще триває. Аналогічні процеси відбувалися також у басейні Сіверського Донця та на Донецькому кряжі. Вже при стислому історіографічному огляді стає зрозумілим, що інтерпретаційна складова досліджень випереджає процес накопичення відповідних джерел. Нерідко до постзрубного горизонту залучаються різні за часом та культурною належністю пам'ятки, що призводить до різних, інколи протилежних висновків. У такій ситуації поява узагальнюючого дослідження дозволила б чіткіше визначити коло пам'яток перехідного періоду в регіоні. Відкриті та досліджені протягом останнього десятиріччя поселення з неодноразовими випадками прямої вертикальної стратиграфії між об'єктами різних періодів пізньої бронзи створюють необхідне підґрунтя для подібної роботи. Це обумовлює актуальність дослідження.

Зв'язок з науковими програмами. Дисертаційне дослідження виконано у Відділі археології енеоліту-бронзового віку Інституту археології НАН України згідно з науково-дослідницькими темами "Етнокультурна карта України в енеоліті-бронзовому віці", державний реєстраційний номер 0106U006580 та "Матеріальна культура населення України в енеоліті-бронзовому віці", державний реєстраційний номер 0112U001422.

Мета дослідження полягає у висвітленні культурно-історичної ситуації у Сіверсько-Донецькому регіоні наприкінці доби бронзи та визначенні ролі місцевого населення у формуванні культур початку доби раннього заліза.

Для досягнення поставленої мети визначено вирішення таких завдань:

1. Створити максимально повну джерельну базу поселень та поховань фіналу доби бронзи басейну Сіверського Донця та Донецького кряжу, в деяких випадках вилучити пам'ятки фінальної бронзи зі складу бережнівсько-маївської зрубної культури другого етапу (далі БМЗК-2). Задля цього ретельно проаналізувати випадки вертикальної стратиграфії на поселеннях басейну Сіверського Донця та Донецького кряжу, провести детальне зіставлення комплексів знахідок з об'єктів бережнівсько-маївської зрубної культури та споруд фінальної бронзи.

2. Розробити схему внутрішньої періодизації поселень фінальної бронзи регіону з урахуванням стратиграфічних даних та типологічних особливостей знахідок.

3. Порівняти виділений пласт пам'яток фінальної бронзи басейну Сіверського Донця та Донецького кряжу із синхронними за часом та

територіально близькими культурними утвореннями. Розглянути можливі варіанти їх культурної ідентифікації.

Предметом дослідження є історія населення середньої та нижньої течії басейну Сіверського Донця та Донецького кряжу на заключному етапі доби бронзи.

Об'єктом дослідження є археологічні пам'ятки Сіверсько-Донецького регіону. В меншому обсязі, переважно з метою проведення порівняльного аналізу, були задіяні пам'ятки сусідніх регіонів Північно-Східного Приазов'я, басейну середньої та нижньої течії Дону.

Методи. Для опрацювання масових археологічних джерел використовувалися картографічний та статистичний методи. При роботі з речовим супроводом досліджених пам'яток застосовувалися типологічний, кореляційний методи та метод аналогій. В окремих випадках були залучені методи природничих наук (спектральний, петрографічний аналізи) та функціонально-трасологічний метод. Під час інтерпретації отриманих даних було дотримано принципу історизму.

Наукова новизна роботи полягає у введенні до наукового обігу великого обсягу нових джерел із новітніх розкопок автора в басейні Сіверського Донця та на Донецькому кряжі. Приплив нових даних надав змогу зробити узагальнюючу характеристику поселень, домобудівництва, керамічного посуду, виробів з металу, кістки та каменю фіналу доби бронзи у регіоні. Вперше на матеріалах стратифікованих поселень розроблена схема періодизації пам'яток фінальної бронзи регіону, визначена їх відносна та абсолютна хронологія. При роботі з матеріалами поселень були використані дані прямої вертикальної стратиграфії таких пам'яток, як Зимогір'я, Давидо-Микільське, Мечетне-1, Усове Озеро, Іллічівка, що дозволило скласти стратиграфічну колонку поселень від раннього етапу бережнівсько-маївської зрубної культури до фіналу доби бронзи.

Хронологічні межі дослідження охоплюють заключний етап доби бронзи. В європейській хронологічній шкалі цьому періоду відповідають етапи BrD – NaV₁. Головна увага зосереджена на фінальному етапі доби бронзи, тобто NaA – NaV₁, який в абсолютних датах відповідає XII-X ст. до н.е. Поза тим, в процесі дослідження було використано масив пам'яток другого етапу БМЗК, що автоматично поглиблює нижню хронологічну межу роботи до XIV-XIII ст. до н.е.

Територіальні межі дослідження охоплюють басейн нижньої течії Сіверського Донця та Донецький кряж. На заході нижня течія Сіверського Донця традиційно обмежується його правою притокою – р. Оскіл – та західними схилами Донецького кряжу, з якого починаються витoki річок вже Дніпровського басейну. Північна межа досліджуваного регіону проходить по верхівкам рік: Красна, Борова, Айдар, Деркул, на північ від яких починається басейн Верхнього Дону. На сході досліджувана територія обмежується басейном ріки Деркул до її впадіння в Сіверський Донець. Саме

в цьому місці Сіверський Донець повертає на південь, оминаючи при цьому східні відроги Донецького кряжу. Південна межа позначається південними схилами Донецького кряжу. Головний вододіл Донецького кряжу проходить по лінії Дебальцеве – Антрацит – Ровеньки – Свердловськ. Річки з північних схилів кряжу течуть у північному напрямку і являються притоками Сіверського Донця. В той же час, ріки з південних схилів течуть на південь, тобто належать вже до басейну Азовського моря. Таким чином, басейн нижньої течії Сіверського Донця знаходиться на стику басейнів Дніпра, Дону та Азовського моря.

Джерельна база дослідження складається з 72 поселень та 21 поховання фінальної бронзи. Крім того, в роботі використані матеріали 47 поселень та 75 поховань БМЗК-2, 19 поховань чорногорівської групи кіммерійської культури. Таким чином, загальний обсяг задіяних джерел становить 119 поселень та 115 поховань.

Поселення фінальної бронзи відомі як за матеріалами розкопок, так і за даними розвідок. Були опрацьовані знахідки підйомного матеріалу приблизно з 800 поселень пізньої бронзи басейну Сіверського Донця та Донецького кряжу з фондів археолого-етнографічного музею ЛНУ ім. Т.Шевченка, Луганського обласного краєзнавчого музею. Отримані результати дозволили скласти щільну карту поселень фінальної бронзи регіону.

Практичне значення роботи полягає у відтворенні на археологічному матеріалі праісторії давнього населення басейну Сіверського Донця та Донецького кряжу на заключному етапі доби бронзи. Матеріали дисертації можуть використовуватися при написанні узагальнюючих праць з історії та археології Східної Європи доби бронзи, шкільних та університетських програм, краєзнавчих студій, оформленні музейних експозицій. Перелік пам'яток може бути використаним при створенні реєстру археологічних пам'яток України, картографуванні пам'яток доби бронзи.

Особистий внесок здобувача. Протягом 2007-2013 рр. за участю та під керівництвом автора проводилися дослідження поселень доби бронзи Давидо-Микільське, Зимогір'я, Мечетне-1. В працях, опублікованих у співавторстві з К.І. Красильниковим, автором зроблена культурно-хронологічна інтерпретація матеріалів (2008, 2009), виконана текстова частина (2013-2015). В працях у співавторстві з С.А. Теліженком (2009), Н.Н. Скакун (2009), В.В. Терьохіною (2009) автором були виконані частини, присвячені характеристиці керамічних комплексів з поселень доби бронзи.

Апробація результатів дослідження здійснена у формі доповідей на засіданнях Відділу археології енеоліту-бронзової доби ІА НАНУ та наукових конференціях в Росії: Ліпецк (2006, 2013), Воронеж (2006), Санкт-Петербург (2013), в Україні: Луганськ (2008-2010, 2012), Харків (2010, 2012, 2014), Алчевськ (2008, 2010, 2011), Глухів (2011), Комсомольськ (2011).

Публікації. Основні результати дисертації викладено у 20 наукових працях. З них 7 – у наукових фахових виданнях ДАК України, 1 – у закордонному фаховому виданні, 4 – у збірках статей та 8 – у тезах доповідей конференцій.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків (160 сторінок), списку використаної літератури та архівних матеріалів (308 позицій), списку скорочень та додатків. Додаток А містить таблиці (14 таблиць), додаток Б - альбом ілюстрацій (87 рисунків). Загальний обсяг дисертації становить 314 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

ВСТУП

У **Вступі** сформульовано основну наукову проблему дослідження, обґрунтовано актуальність теми. Визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, а також хронологічні і територіальні рамки дослідження. Висвітлено наукову новизну і практичне значення отриманих результатів.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛ

1.1. В історії дослідження пам'яток фінальної бронзи басейну Сіверського Донця виділяється три етапи.

Перший етап, пов'язаний з діяльністю С.О. Локтюшева, охоплює хронологічний відрізок від початку ХХ ст. до Другої світової війни. Саме тоді були відкриті перші поселення, розташовані на лівому березі Сіверського Донця – Кібікінський колодязь та селище Магістральне. Обидві пам'ятки належать до бондарихинської культури. В цей же час С.О. Локтюшевим був знайдений та опублікований Райгородський скарб бронзових речей. Перший етап можна вважати часом первинного накопичення джерел без усвідомлення їхньої культурно-хронологічної належності.

Початок *другого етапу* співпадає з повоєнним часом та триває до кінця 80-х років ХХ ст. У цей час відбувається дослідження еталонних пам'яток, таких як Усове Озеро, Іллічівка, Лиманське Озеро, Оріхове-Донецьке IV, Діброва та інші. Зростає кількість пам'яток: розвідками К.І. Красильнікова було відкрито близько 800 пам'яток пізньої бронзи, серед яких вдалося виділити 40 поселень фіналу доби бронзи. Другий етап характеризується як великим "напливом" нових джерел, так і процесом їх творчого осмислення.

Третій етап охоплює пострадянський період і характеризується згортанням новобудовних експедицій, зменшенням обсягу та інтенсивності робіт. Починається цілеспрямований пошук пам'яток фіналу доби бронзи.

Мова йдеться про такі поселення, як Клешня Перша 1, Чернікове Озеро, Кругле, Заозерне, Зелена Горниця 4 та інші (Манько В.О., Теліженко С.А., Іваницький О.Р., Принь О.В., Черних Е.М., Стаднік А.Й.). У підсумку була отримана значна колекція керамічного матеріалу, який репрезентує різні етапи розвитку бондарихинської культури. На початку ХХІ століття експедицією ЛНУ ім. Т. Шевченка за участю автора були розпочаті власні дослідження поселень пізньої бронзи Сіверського Донця. Протягом 2007-2013 рр. проводилися розкопки на багат шарових поселеннях біля с. Давидо-Микільське, Зимогір'я, Мечетне-1. Важливі результати були отримані під час розкопок поселення Мечетне-1 на Донецькому кряжі. Вперше для теренів басейну Сіверського Донця та Донецького кряжу було відкрито гончарний комплекс фінального етапу доби бронзи. Для третього етапу характерне як кількісне, так і якісне зростання джерельної бази, що дозволяє підійти до вивчення фінального періоду бронзового віку на якісно іншому рівні.

1.2. В історіографічній частині розділу автор здійснив спробу висвітлити трансформацію поглядів дослідників на проблему виокремлення постзрубного хронологічного горизонту через призму вирішення двох моментів: 1) визначення ролі племен зрубної спільноти у формуванні населення фіналу доби бронзи; 2) визначення культурної належності пам'яток.

В узагальнюючому вигляді погляди дослідників можна звести до п'яти гіпотез: зрубна, білозерська, іванівська, отрадненська, богуславсько-білозерська. Всі вони тісно пов'язані поміж собою.

Зрубна гіпотеза передбачає виокремлення горизонту фіналу доби бронзи в рамках зрубної культури (Е.С. Шарафутдінова, В.М. Горбов, А.М. Усачук, В.А. Підобід, В.В. Циміданов). Поховання фінальної бронзи Нижнього Дону Е.С. Шарафутдінова віднесла до пізнього етапу зрубної культури, синхронного з білозерською культурою (Шарафутдінова, 1991). В.М. Горбов пропонує розглядати верхній горизонт поселення Безіменне-2 в якості пізнього етапу зрубної культури (Горбов, 1995). Поховання фінальної бронзи Північно-Східного Приазов'я В.А. Підобід., А.М. Усачук та В.В. Циміданов також розглядають в контексті найпізніших зрубних, синхронних з білозерською культурою (Підобід, Усачук, Циміданов, 2012).

Білозерська гіпотеза пройшла кілька етапів трансформації у своєму розвитку: від білозерського етапу зрубної культури до білозерської культурної спільноти із багатокомпонентним складом (Лєсков, 1971; Чередниченко, 1979, Отрощенко, 2016). Виокремлення білозерської культури поставило питання щодо її східних кордонів (Отрощенко, 1987). В.А. Ромашко неодноразово здійснював спробу розглянути постзрубні поховання в якості білозерсько-зрубного та білозерсько-безіменського варіантів білозерської культури (Ромашко, 1996). На сучасному етапі В.В. Отрощенко продовжує ідею білозерської культурної спільноти. Опорними пам'ятками на сході від її основного ареалу постають поселення

Безіменне-2, Раздорське, поховання Підгірне Волгоградської області, мідеплавильні печі на дюні Терешківський вал, Іпатовський курган на Ставропіллі (Отрощенко, 2016).

Спроба залучити постзрубні пам'ятки Лівобережної України до складу *іванівської* культури здійснена Ю.І. Колєвим. У якості аргументів були використані спільність керамічних комплексів, традицій металообробки, спільні риси поховального ритуалу (Колєв, 2008).

Виокремлення В.В. Потаповим *отраденської* культури на Нижньому Доні та у Північному Передкавказзі спровокувало дискусію щодо її співвідношення з лівобережними українськими пам'ятками. Частина поховань з басейну Сіверського Донця, Донецького кряжу та Північно-Східного Приазов'я були залучені до складу нової культури (Потапов, 2010).

Трансформація поглядів В.А. Ромашка на культурну атрибуцію постзрубних пам'яток призвела до виокремлення *богуславсько-білозерської культури*, до якої увійшли поселення та поховання басейну Сіверського Донця та Донецького кряжу (Ромашко, 2013).

Окремої уваги заслуговує позиція Я.П. Гершковича стосовно культурно-хронологічної ситуації на території, раніше зайнятої носіями зрубної культурно-історичної спільності. Критика богуславсько-білозерської культури як утворення, до якого увійшли різні за часом та культурною належністю пам'ятки, разом із запереченням існування білозерської культурної спільності залишають можливість для іншого трактування постзрубної (пост-БМЗК) культури. Не виключається можливість об'єднання постзрубних пам'яток в рамках іванівсько-отраденської спільності (Гершкович, 2017).

РОЗДІЛ 2

СТРАТИГРАФІЧНІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ НА ПОСЕЛЕННЯХ ДОБИ БРОНЗИ БАСЕЙНУ СІВЕРСЬКОГО ДОНЦЯ ТА ДОНЕЦЬКОГО КРЯЖУ

2.1. Методичні аспекти відбору джерел. Дослідження поселень фінальної бронзи басейну Сіверського Донця та Донецького кряжу пов'язане з проблемою їх виокремлення із загального масиву пам'яток доби пізньої бронзи. Генетична спорідненість пам'яток постзрубного горизонту з попереднім періодом знайшла відображення в загальній схожості основних ознак керамічних комплексів. Подібне явище призводить до труднощів з культурно-хронологічним визначенням окремих об'єктів. Враховуючі ці обставини, логічним здається виокремлення відповідних горизонтів поселень басейну Сіверського Донця та Донецького кряжу з метою їх подальшого зіставлення за наступними показниками: планіграфія поселень, домобудівництво, керамічний посуд, вироби з каменю, кістки та металу. Кінцевою метою такого зіставлення має бути визначення чітких критеріїв розмежування комплексів БМЗК-II та постзрубного горизонту. Відбір джерел

другого етапу БМЗК для подальшого дослідження відбувався на підставі аналізу керамічних комплексів з поселень. Діагностичними показниками слугували наявність одинарного наліпного валика на шийці посудини, домінування профільованих форм посуду (горщиків) у складі керамічних колекцій, присутність кераміки «східного» походження: сусканської або федорівської (Литвиненко, 1994; Гершкович, 1998; Отрощенко, 2001; Бровендер, 2012). За аналогічним принципом виділено й відповідний горизонт поселень постзрубного часу. Критеріями для відбору джерел слугували специфічні ознаки керамічного посуду, для визначення яких задіяні матеріали синхронних за часом культур сусідніх регіонів: білозерської, іванівської (хвалинської), саргаринсько-олексіївської, маклашеєвської. Дослідники виділяють низку ознак, притаманних для культур фінальної бронзи: розташування валика на плічках посудин або в місці переходу шийки в плічко, розімкнутий звисаючий валик з "вусами", декорування валика навскісними відбитками або навскісними хрестами гладкого чи зубчастого штампа. Інколи наліпний валик поєднується з відбитками зубчастого штампа на тулубі, прокресленим геометричним орнаментом (заштриховані трикутники верхівками вниз), трикутним в профілі «комірцем» на вінці. Зовнішня та внутрішня поверхня часто вкривались паралельними розчосами. Такі орнаментальні прийоми використовувались на посуді іванівської та саргаринсько-олексіївської культур (Зданович, 1983; Колєв, 2008). Подібний посуд зустрічається на поселеннях фінальної бронзи Подніпров'я (Гершкович, 1998; Берестнев, 2001; Куштан, 2012; Ромашко, 2013). Для поселень фіналу доби бронзи характерна наявність каннелюваного посуду, лискованих кубків з прокресленим або штампованим орнаментом, характерним для білозерської та білогрудовсько-чорноліської культур (Гершкович, 1998). З атабаєвською, межовською, маклашеєвською культурами пов'язують розповсюдження трикутного в профілі «комірця» по краю вінця (Куштан, 2012). З групою кераміки північного походження, насамперед бондарихинською культурою, пов'язують появу «перлинного» орнаменту на посуді фінальної бронзи (Гершкович, 1998; Берестнев, 2001).

2.2. Стратиграфічні колонки поселень. Аналіз стратиграфії на поселеннях пізньої бронзи в басейні нижньої течії Сіверського Донця та на Донецькому кряжі дозволив скласти стратиграфічні колонки поселень від першого етапу БМЗК до фіналу доби бронзи. До аналізу залучалися випадки прямої вертикальної, рідше горизонтальної стратиграфії між житлами різних періодів доби пізньої бронзи або випадки неодноразового використання житла протягом тривалого терміну. Фіксувалися різні рівні підлог, інколи відокремлені одна від одної стерильними прошарками. Відомості стосовно глибини залягання знахідок в культурних шарах поселень використовувалися в меншому обсязі та виконували допоміжну функцію. Такий підхід знизив

вірогідність випадкового попадання різночасових та різнокультурних фрагментів кераміки до одного стратиграфічного горизонту, хоча й значно зменшив джерельну базу дослідження.

Використання стратиграфічних спостережень дозволило чіткіше виокремити коло об'єктів, які мають відношення до БМЗК-2 та фіналу доби бронзи, детальніше визначити критерії їх розмежування. До БМЗК-2 віднесені: другий горизонт поселення Зимогір'я, другий горизонт поселення Давидо-Микільське, "сабатинівський" горизонт Іллічівки, деякі житла верхнього горизонту Усова Озера. До фіналу доби бронзи віднесені: третій горизонт поселення Зимогір'я, третій та четвертий горизонти поселення Давидо-Микільське, перший та другий горизонти поселення Мечетне-1, пізній горизонт Іллічівки, деякі житла Усова Озера, верхній горизонт Глибокого Озера.

РОЗДІЛ 3

ПОСЕЛЕННЯ ЗАКЛЮЧНОГО ПЕРІОДУ ДОБИ БРОНЗИ

3.1. Картографування. Поселення періоду БМЗК-2 рівномірно розповсюджені по всій території нижньої течії Сіверського Донця та Донецького кряжу. Інші результати дає картографування поселень постзрубного горизонту. За складом керамічного комплексу намічається три групи пам'яток: поселення з бондарихинською керамікою, змішані постзрубно-бондарихинські та постзрубні поселення. Локалізовано межу розповсюдження бондарихинської кераміки, яка входила до складу постзрубних (пост-БМЗК) комплексів на Лівобережжі Сіверського Донця і в поодиноких випадках на Правобережжі. Давидо-Микільське поселення – крайня південно-східна пам'ятка з бондарихинською керамікою, розташована в заплаві правого берега р. Сіверський Донець. Далі на південь в басейні р. Лугань та на Донецькому кряжі бондарихинська кераміка відсутня. Поселення з постзрубним посудом зустрічаються як на Правобережжі, так і на Лівобережжі, відносно рівномірно зустрічаються на Донецькому кряжі. Деякі з них (Фащівка, Мечетне-1) знаходяться в верхівках балок та свідчать про те, що у фіналі доби бронзи Донецький кряж не був безлюдною територією.

3.2. Планіграфія. Для поселень другого етапу БМЗК зафіксовано два типи планування: кругове та вуличне. Планування поселень фіналу доби бронзи можна охарактеризувати як рядове або вуличне.

3.3. Домобудівництво. На обох етапах простежується два типи домобудівництва: земляно-дерев'яне та кам'яне. Земляно-дерев'яне будівництво розподіляється на однокамерні та двокамерні споруди з Г-подібною формою плану. Кам'яні споруди поділяються на однокамерні, багатокамерні та блоковані споруди. Простежується зберігання традицій домобудівництва БМЗК у постзрубний час: двокамерні житла з Г-подібною формою плану, блоковані кам'яні споруди (житлово-господарчі комплекси

степанівського типу). На фінальному етапі змінюється техніка кладки кам'яних стін. Замість однорядної постелістої кладки з використанням орфостатних плит частіше використовувалася трьохшарова двохлицьова постеліста кладка. Змінюється функціональне призначення кладок – замість облицювальної функції бортів котлованів землянок БМЗК-2 стіни споруд фіналу доби бронзи виконували функцію опорних стін, розрахованих на вагу стріхи. Зменшується глибина жител, верхні об'єми яких знаходилися вище рівня денної поверхні.

3.4. Керамічний комплекс з поселень розглянуто з урахуванням морфологічних особливостей посудин. В основу виділення груп та типів покладені метричні показники різних частин посудин та їх співвідношення. Орнамент розглянуто з урахуванням техніки його нанесення у поєднанні з композицією. Опрацьована по одній методиці кераміка з поселень БМЗК-2 та фіналу доби бронзи дає можливість для їхнього детального зіставлення.

При загальній схожості з керамікою попередньої БМЗК-2 посуд фіналу доби бронзи басейну Сіверського Донця та Донецького кряжу набуває специфічних рис, відмінних від БМЗК-2. З'являються нові форми посуду: горщики з випуклим на середині висоти тулубом, корчаги, зникають кубки на піддоні. Рельєфний орнамент стає різноманітнішим від попередньої бережнівсько-маївської традиції. Зміни стосуються як форми валика, так і варіантів його декору. З'являються нові варіанти оформлення краю вінця: "комірці", "комірцеподібні" потовщення, загострений профіль вінця. Керамічний посуд в переважній більшості не є імпортом ззовні, а виготовлений безпосередньо в межах Сіверсько-Донецьких поселень, про що свідчать залишки керамічних печей на поселенні Мечетне-1.

РОЗДІЛ 4

ПОХОВАННЯ ЗАКЛЮЧНОГО ЕТАПУ ДОБИ БРОНЗИ БАСЕЙНУ СІВЕРСЬКОГО ДОНЦЯ ТА ДОНЕЦЬКОГО КРЯЖУ

Аналіз поховань заключного етапу фінальної бронзи басейну Сіверського Донця передбачав: 1) формування вибірки поховань постзрубного горизонту; 2) зіставлення отриманої вибірки поховань фіналу доби бронзи з комплексами БМЗК-2; 3) зіставлення вибірки поховань фіналу доби бронзи з похованнями чорногорівської групи кіммерійської культури. Критеріями для відбору джерел слугували особливості поховального ритуалу, склад супроводжуючого інвентарю, в деяких випадках стратиграфічна позиція поховань.

4.1. Поховання другого етапу БМЗК. Вибірка поховань БМЗК-2 нараховує 75 комплексів. В переважній більшості це курганні поховання, інколи трапляються ґрунтові поховання в межах поселень або в окремих могильниках. Основні поховання розміщувалися в центрі насипу, теж саме стосується впускних поховань, перекритих самотійною досипкою. Впускні поховання здійснювалися переважно у південно-західну та південно-східну

поли курганів. Переважає прямокутна форма ями, хоча трапляються й овальні. Частина поховань здійснена в кам'яних скринях або під кам'яними закладами, зрідка зустрічаються плахи. Переважає скорчена на лівому боці поза померлого, зростає відсоток поховань на правому боці. Небіжчики орієнтовані головою на Схід зі значним відхиленням до Півдня. Супроводжуючий інвентар репрезентований керамічним посудом з валиковим декором або неорнаментованими банками та горщиками. В 21 комплексі знаходився посуд, орнаментований в традиціях сусканської культури. Металеві речі представлені не металомісткими категоріями: голки, шила, скроневі підвіски.

4.2. Поховання фінальної бронзи. Вибірка поховань фіналу доби бронзи нараховує 21 комплекс, вони представлені як курганными, так і ґрунтовими похованнями в межах поселень або в окремих могильниках. Продовжується тенденція розміщення основних поховань в центрі кургану. Впускні поховання також розміщуються ближче до центру, рідше в східній або західній частинах насипу. Переважає прямокутна форма ями, рідше трапляються овальні, кругли та квадратні ями. В окремих випадках простежені кам'яні скрині, залишки дерев'яних плах. Переважає скорчений стан небіжчиків на лівому або правому боці, зустрічаються випростані на спині поховання. Виділяються дві групи поховань: зі східною та південною орієнтацією. Керамічний посуд не являється обов'язковим атрибутом у складі поховального інвентарю, частіше зустрічаються уламки посудин або дрібні фрагменти кераміки. Інші категорії репрезентовані кістяними трапецієвидними кружалами, кам'яними точилами з отвором або жолобками для підвішування, бронзовими ножами з паралельними лезами, залізним однолезовим ножом, намистинами, дротяними або трубчастими підвісками, шилами. Відмічається високий відсоток знаходження металевих речей в похованнях.

Зіставлення поховань БМЗК-2 та комплексів фіналу доби бронзи на рівні поховального ритуалу та супроводжуючого інвентарю продемонструвало, що: 1) між похованнями обох періодів зберігається чимало спільних рис, таких як традиція розміщення основних поховань в центрі кургану, застосування кам'яних скринь, зібганий стан небіжчиків, орієнтація голови в східний сектор, розміщення керамічного посуду; 2) розбіжності проявляються в наявності у фіналі доби бронзи різних обрядових груп зі східною та південною орієнтацією небіжчиків, появу випростаного на спині положення, змінах у складі супроводжуючого реманенту (поступова відмова від традиції розміщення керамічного посуду в могилі, поява ножів, кістяних кружал, точил з отворами, трубчастих підвісок, залізних однолезових ножів).

Деякі риси поховального обряду населення фіналу доби бронзи Сіверсько-Донецчини простежується у чорногорівський час. Спадковість проявляється в присутності поодиноких могил в центрі курганного насипу,

скорченому стані небіжчиків на лівому боці за східною орієнтацією голови. Але відмінностей більше, завдяки чому поховання фінальної бронзи Сіверського Донця чітко відрізняються від чорногорівських комплексів: в похованнях початку РЗВ варіативніша поза померлого: п'ять різних позицій на противагу від трьох для кінця доби бронзи. Відрізняється позиція рук. Пануючою є випростана вздовж тулуба права рука та скорчений стан лівої. Така позиція не знаходить аналогій ні в пам'ятках білозерського часу Сіверсько-Донеччини, ні в комплексах другого етапу БМЗК. Натомість поховальний інвентар з поховань фіналу бронзової доби значно ближчий до інвентарю кіммерійських могил, ніж до відповідних знахідок з пам'яток другого етапу БМЗК. Точила білозерського часу з отвором для підвішування розглядалися О.І. Тереножкіним як прототипи аналогічних виробів кіммерійської доби. Кіммерійські точила майже стандартні за формою. Типологічний ряд білозерських точил, навпаки, відрізняється більшим розмаїттям: переважають екземпляри з жолобком для підвішування, які не характерні для наступного періоду. На початку РЗВ продовжилась тенденція зменшення присутності керамічного посуду, яка виникла у фіналі бронзового віку. Відсоток дрібних металевих речей також незначний. Натомість з'являються категорії знахідок, зовсім невідомих ні в пам'ятках другого етапу БМЗК, ні в пам'ятках фінальної бронзи: зброя та деталі кінської вузди.

Таким чином, поховання фіналу бронзової доби басейну Сіверського Донця чітко відрізняються від пам'яток як пізнього бронзового віку, так і доби раннього заліза. Їх перехідний характер знайшов відображення в не надто уніфікованому поховальному обряді та в присутності двох обрядових груп (Потапов, 2010).

4.3. Сіверсько-Донецькі поховання в контексті пам'яток фіналу доби бронзи. Поховання фінальної бронзи басейну Сіверського Донця та Донецького кряжу не демонструють суттєвих відмінностей із синхронними за часом похованнями інших регіонів, хоча їх незначна кількість не сприяє проведенню ґрунтового зіставлення. Кількість поховань фінальної бронзи по різних регіонах складає: Лівобережне Подніпров'я, Північно-Східне Приазов'я та ділянка середньої течії Сіверського Донця – 10 поховань; басейн нижньої течії Сіверського Донця та Донецький кряж – 21 поховання (із них інформативними можна вважати лише 15 комплексів), Поволжжя – 9 поховань, Нижній Дон – 42 поховання. Найбільша схожість виявляється між похованнями басейну Сіверського Донця та похованнями Нижнього Дону, об'єднаних В.В. Потаповим в отраденську культуру. Так, в обох вибірках присутні дві обрядові групи поховань з південною та східною орієнтацією. Поза тим, спостерігається збіг за категоріями поховального інвентарю: бронзові ножі з паралельними лезами, скроневі підвіски, точила з жолобками для підвішування, кістяні трапецієвидні кружала, рідкість керамічного посуду в могилах. Не відмічається принципових відмінностей між похованнями Сіверсько-Донеччини та Подніпров'я (богуславсько-

білозерська культура за В.А. Ромашком). В Подніпров'ї також виділяється дві групи поховань: з південною та східною орієнтацією. Серед поховального інвентарю зустрічаються кістяні трапецієвидні кружала, пастові буси, кремінь та сірка. Приблизно половина поховань супроводжувалась керамічним посудом.

Незважаючи на обмеженість вибірок в роботі здійснюється висновок про те, що поховання фінальної бронзи басейну Сіверського Донця та Донецького кряжу не мають суттєвих відмінностей від постзрубних поховань Подніпров'я та басейну Нижнього Дону, фактично являються частиною єдиного культурного масиву.

РОЗДІЛ 5

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ТА ХРОНОЛОГІЯ ПАМ'ЯТОК ФІНАЛУ ДОБИ БРОНЗИ БАСЕЙНУ СІВЕРСЬКОГО ДОНЦЯ.

5.1. Періодизація пам'яток фіналу доби бронзи басейну Сіверського Донця та Донецького кряжу Стратиграфічні спостереження на поселеннях басейну Сіверського Донця та Донецького кряжу (Зимогир'я, Давидо-Микільське, Мечетне-1, Усове Озеро) дають можливість намітити два горизонти пам'яток фіналу доби бронзи. Випадків прямої вертикальної стратиграфії між об'єктами фінальної бронзи небагато: житло 13 впущене в культурний шар фіналу доби бронзи Давидо-Микільського поселення. Житло 1А перерізає житло 1Б поселення Мечетне-1. Проте, не зважаючи на малу кількість знахідок, кераміка верхнього та нижнього горизонтів істотно відрізняється одна від одної. Для кераміки першого періоду характерна наявність "комірців", загостреного у профілі вінця, "перлин", круглих вдавлень, валиків, декорованих навскісними хрестами або сіткою, поєднання рельєфної орнаменталії з відбитками зубчастого штампуга та прокресленими лініями. Серед кераміки другого періоду практично відсутні архаїчні зрубні форми посуду. Зникає орнаменталія "перлинами", "комірцями", зменшується кількість наліпних валиків, прикрашених навскісною сіткою або хрестами. Замість них з'являються вертикальні валики, розташовані на тулубі посудин, корчаги з вузькою шийкою, різко відігнутих вінцем, наліпним валиком на плічках або наскрізними проколами на шийці. Схожа тенденція поступового зменшення «архаїчних» зрубних типів посуду протягом фінального етапу доби бронзи простежена й на матеріалах Лісостепоного Подніпров'я (Ромашко, 2013).

Фіксуються зміни в домобудівництві. Для споруд першого горизонту характерні кам'яні стіни завширшки 0,8-1,0 м, виконані в техніці тришарової двохлицьової кладки. Стіни розраховані на навантаження стріхи. Основний об'єм споруд знаходився вище рівня тогочасної денної поверхні. Завдяки цій особливості житла першого горизонту фінальної бронзи відрізняються від землянок БМЗК. Наприкінці фіналу доби бронзи знову відбувається перехід

до землянкового типу домобудівництва: на поселенні Мечетне-1 житло-землянка перерізало споруду з кам'яними стінами.

5.2. Хронологія пам'яток фіналу доби бронзи басейну Сіверського Донця та Донецького кряжу. Питання відносної та абсолютної хронології можуть бути визначені лише орієнтовно. Серія радіовуглецевих дат з поселення Ягодинка-2 на Нижньому Дону, яке за ознаками керамічного комплексу належить до першого горизонту поселень фінальної бронзи, укладаються в рамки кінця XIII - XI ст. до н.е. (Цыбрий, 2009; 2013). Відповідно, другий горизонт може бути датований X ст. до н.е.

ВИСНОВКИ

Виокремлений пласт пам'яток фінальної бронзи басейну Сіверського Донця та Донецького кряжу налічує 72 поселення та 21 поховання. Аналіз планіграфії поселень, традицій домобудівництва та комплексів знахідок свідчить про генетичну спорідненість між носіями БМЗК-2 та населенням Сіверсько-Донеччини у фіналі доби бронзи. Система розташування жител на поселеннях фінальної бронзи фактично повторює планіграфію поселень БМЗК-2. Форма жител, особливо Г-подібні споруди та житлово-господарчі комплекси степанівського типу, мають свої прототипи в пам'ятках другого етапу БМЗК Сіверсько-Донеччини. Аналіз складу керамічного комплексу свідчить про спадкоємність основних форм посуду та засобів орнаментативності (банки та горщики, наліпні валики, вдавлення, насічки, прокреслені трикутники тощо). Водночас, присутні й деякі відмінності. У спорудах фінальної бронзи зафіксована техніка кам'яної кладки, не відома в спорудах БМЗК-2: тришарова двохлицьова кладка із забутовкою всередині дрібним камінням або орфостатними плитами. Така кладка стін була розрахована на великі навантаження та виконувала несучу функцію замість облицювальної функції стін заглиблених котлованів споруд БМЗК. В керамічному посуді з'являються нові типи: горщики з роздутим всередині корпусом, корчаги, миски-жаровні. Навпаки, зникають типові для БМЗК-2 кубки на піддоні та гострореберний посуд. В орнаментативності також відбуваються деякі зміни: наліпний валик залишається, але нерідко замість шийки він розташований на плічках посудин. В його декорі використовувались навскісні хрести, ламана лінія, іноді він має звисаючі кінці – «вуса» або доповнений прокресленим орнаментом. З'являються наскрізні проколи під вінцям, «перлини», «комірці» – орнаментальні традиції, відсутні на етапі БМЗК-2.

Поховання фінальної бронзи басейну Сіверського Донця суттєвіше відрізняються від поховань БМЗК-2. Норми поховального ритуалу стають розмитими, що проявилось в появі різних обрядових груп. Попри традиційну для БМЗК східну орієнтацію, з'являється поховання з південною орієнтацією. Разом із скорченим станом на боку присутні випростані на спині поховання. Змінюється склад поховального інвентарю – керамічний посуд вже не є обов'язковим атрибутом, замість цілої посудини в могилу нерідко

поміщали лише її частину. В похованнях з'являються ножі (бронзові з паралельними лезами та залізні однолезові), трубчаті підвіски, вкриті срібною або золотою платівкою, кістяні трапецієвидні в перетині кружала, кам'яні точила з отвором або жолобками для підвішування.

За своїми обрядовими характеристиками поховання фінальної бронзи Сіверсько-Донеччини мають чимало спільного з похованнями Нижнього Дону: наявність двох обрядових груп з південною та східною орієнтацією, рідкість керамічного посуду в похованнях, присутність ножів білозерських типів, скровених підвісок, пастових бус. Об'єднує обидві територіальні групи пам'яток спільна генетична підоснова – бережнівсько-маївська зрубна культура другого етапу. Враховуючі безпосередню близькість обох регіонів, фактично неможливо провести їх чітке територіальне розмежування на рівні окремих комплексів, які одночасно залучені до вибірки поховань отрадненської культури Нижнього Дону та пам'яток фінальної бронзи Сіверсько-Донеччини (Октябрьский І).

Залишається відкритим питання співвідношення Сіверсько-Донецьких поселень з групою пам'яток, виділених В.А. Ромашком в богуславсько-білозерську культуру. Фактично поселення басейну Сіверського Донця (Усове Озеро, Іллічівка, Глибоке Озеро-2, Діброва, Давидо-Микільське) були залучені до складу нової культури. Дійсно, керамічний посуд з поселень фінальної бронзи басейну Сіверського Донця та Донецького кряжу має більше спільного, ніж відмінного з поселеннями Лісостепоного Подніпров'я. З іншого боку, відсутні й принципові відмінності між поселеннями Сіверського Донця та Нижнього Дону. Близькі форми керамічного посуду, його орнаментация, домобудівельні традиції свідчать скоріше на користь культурної єдності територіально віддалених один від одного поселень Поволжя, Подоння, басейну Сіверського Донця та Лівобережного Подніпров'я, ніж про їх регіональні відмінності. Схожу ситуацію демонструють нечисленні поховання Лісостепоного Подніпров'я, Приазов'я, Сіверсько-Донеччини та Нижнього Дону (Гершкович, 2017).

Наявність стратифікованих поселень в басейні Сіверського Донця та на Донецькому кряжі дозволили розробити внутрішню періодизацію пам'яток фінальної бронзи регіону та намітити два етапи. В абсолютних датах хронологія першого етапу укладається в межі XII-XI ст. до н.е., другий етап охоплює X ст. до н.е.

Таким чином, у період фінальної бронзи басейн Сіверського Донця та Донецький кряж не був безлюдною територією. Навпаки, в деяких районах (особливо це стосується долини Сіверського Донця) щільність пам'яток була доволі високою, оскільки відстань між різними поселеннями становила всього кілька кілометрів. Населення, що залишилося в степу та лісостепу, вело осілий засіб життя, на що вказує наявність 72 поселень та залишки печей для випалу кераміки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України та іноземних держав:

1. Пробейголова А.С. К вопросу о погребениях финала эпохи бронзы в бассейне Северского Донца / А.С. Пробейголова // Сіверщина в історії України. – Київ-Глухів, 2012. - №5. – С. 42-46.
2. Пробейголова А.С. Реконструкция каменного домостроения поселения поздней бронзы на р. Лугань / А.С. Пробейголова // Археологія і давня історія України. Від джерел до реконструкцій. – К., 2011. –Вип.5. – С. 81-84.
3. Пробийголова О.С. Гончарні печі фіналу доби бронзи на Донецькому кряжі / О.С. Пробийголова, К.І. Красильников // Археологія. – 2015. - №2 – С. 34-35.
4. Пробейголова А.С. Давыдо-Никольское поселение позднего бронзового века в среднем Подонцовье / А.С. Пробейголова, К.И. Красильников // Археологические Вести. – Спб: Дмитрий Буланин, 2015. – С. 75-87.
5. Пробейголова А.С. Некоторые итоги разведок поселений финала бронзового века в среднем течении Северского Донца / А.С. Пробейголова, К.И. Красильников // Матеріали та дослідження з археології Східної України. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2013. - С. 219-232.
6. Пробейголова А.С. Могильник поздней бронзы в Поайдарье / К.И. Красильников, А.С. Пробейголова // Матеріали та дослідження з археології Східної України. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2008. – Вип. 8. – С. 254-270.
7. Пробийголова О.С. Нові пам'ятки мезоліту – середньовіччя на Луганщині/ С.А. Теліженко, О.С. Пробийголова // Матеріали та дослідження з археології Східної України. - Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2009. – Вип. 9. – С. 103-136.
8. Пробейголова А.С. Курганы у с. Каменка на Донецком кряже / К.И. Красильников, А.С. Пробейголова // Матеріали та дослідження з археології Східної України. - Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2009. – Вип. 9. – С. 226-250.

Статті в інших наукових виданнях

9. Пробейголова А.С. Стратиграфия Зимогорского поселения на р.Лугань/ А.С. Пробейголова // Проблемы периодизации и хронологии в археологии эпохи раннего металла Восточной Европы. - Спб “Скифия принт”, 2013. - С. 118-124
10. Пробейголова А.С. Поселение заключительного этапа бронзового века урочище Мечетное-1 на Донецком кряже / А.С. Пробейголова //

Верхнедонской археологический сборник. -Липецк: РИЦ ФГБОУ ВПО «ЛГПУ» - 2014. - Вып 6. - С. 319-326;

11. Пробейголова А.С. Постройки финала эпохи бронзы Давыдо-Никольского поселения на Северском Донце/ А.С. Пробейголова // Проблеми дослідження пам'яток археології Східної України. – Луганськ, 2012. – С. 335-340.

12. Пробейголова А.С. Раскопки поселения поздней бронзы на р. Лугань / А.С. Пробейголова, К.И. Красильников // Археологічні дослідження України 2009 р. – К.-Луцьк, 2010. – С. 343-345.

Тези доповідей конференцій:

13. Пробейголова А.С. Комплекс памятников поздней бронзы у с. Каменка / А.С. Пробейголова // Археологічні відкриття на Сході України в 2007 р.: тези доповідей регіональної науково-практичної конференції 22 грудня 2007 р. – Луганськ, 2007. – С. 39-41.

14. Пробейголова А.С. Раскопки поселения бронзового века у с. Давыдо-Никольское на Северском Донце (2007-2008 г.г.) / А.С. Пробейголова // Археологічні відкриття на Сході України в 2008 р.: тези доповідей регіональної науково-практичної конференції. – Луганськ, 2008. – С. 20-23.

15. Пробейголова А.С. Материалы финала эпохи бронзы с поселения Давыдо-Никольское на Северском Донце / А.С. Пробейголова // Проблеми гірничої археології (матеріали VII міжнародного Картамиського польового археологічного семінару). – Алчевськ: ДонДТУ, 2009. – С. 126-132.

16. Пробейголова А.С., Красильников К.И. Исследования поселений конца эпохи бронзы в бассейне Северского Донца в 2009 г. / А.С. Пробейголова. // Археологічні відкриття на Сході України в 2009 р.: тези доповідей регіональної науково-практичної конференції. – Луганськ, 2009. – С. 126-132.

17. Пробейголова А.С. Поселения бондарихинской культуры в среднем течении Северского Донца / А.С. Пробейголова, К.И. Красильников // Проблемы истории и археологии Украины: материалы VII международной научной конференции 28-29 октября 2010 г. – Харьков, 2010. – С. 20-21.

18. Пробейголова А.С. Каменная архитектура построек эпохи бронзы поселения Зимогорье / А.С. Пробейголова // Проблеми гірничої археології (матеріали VIII міжнародного Картамиського польового археологічного семінару). – Алчевськ: ДонДТУ, 2011. – С. 88-100.

19. Пробейголова А.С. Керамический комплекс Давыдо-Никольского поселения финала эпохи бронзы (по материалам 2007-2011 гг.) / А.С. Пробейголова // Проблемы истории и археологии Украины: материалы VIII международной научной конференции 9-10 ноября 2012 г. – Харьков, 2012. – С. 18.

20. Пробейголова А.С. Изделия из бронзы и орудия металлообработки из новых раскопок поселений Подонцовья / А.С. Пробейголова // Проблемы гірничої археології (матеріали IX міжнародного Картамиського польового археологічного семінару). – Алчевськ: ДонДТУ, 2013. – С. 97-103

АНОТАЦІЇ

Пробийголова О.С. Населення нижньої течії Сіверського Донця та Донецького кряжу у заключний період доби пізньої бронзи. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.04 – археологія. - Інститут археології НАН Україн. - Київ, 2018.

Дисертація присвячена дослідженню пам'яток заключного етапу доби бронзи в басейні Сіверського Донця та на Донецькому кряжі. Культурна ідентифікація пам'яток регіону залишається дискусійною темою, що призвело до їх включення до складу різних археологічних культур: білозерської, зрубної, богуславсько-білозерської, іванівської, отрадненської. Невизначеність критеріїв виокремлення пам'яток постзрубного часу та їх чіткого розмежування з пам'ятками зрубної культурно-історичної спільності викликають необхідність проведення дослідження з урахуванням нових джерел. Відбір останніх відбувався за допомогою складання стратиграфічних колонок поселень на підставі аналізу випадків прямої вертикальної стратиграфії. Отримані дані дозволили чітко розмежувати горизонти поселень пізнього етапу бережнівсько-маївської зрубної культури та фіналу доби бронзи.

Стратиграфічні спостереження дозволили намітити два етапи розвитку населення басейну Сіверського Донця та Донецького кряжу. Для кожного з етапів характерні власні традиції домобудівництва та керамічні комплекси. Хронологія першого етапу укладається в межі XII-XI ст. до н.е., другий етап охоплює X ст. до н.е.

Ключові слова: фінал доби бронзи, бережнівсько-маївська зрубна культура, поселення, стратиграфія.

Пробейголова А.С. Население нижнего течения Северского Донца и Донецкого кряжа в заключительный период поздней бронзы.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.04 – археология. – Институт археологии НАН Украины. – Киев, 2018.

Диссертация посвящена изучению памятников заключительного этапа эпохи бронзы в бассейне Северского Донца и Донецкого кряжа. Культурная идентификация памятников региона остается дискуссионной темой, что привело к их включению в состав разных археологических культур: срубной, белозерской, богуславско-белозерской, ивановской, отрадненской. Неопределенность критериев разграничения памятников постсрубного времени и

памятников позднего этапа срубной культурно-исторической общности вызвали необходимость проведения исследования с учетом новых источников. Отбор последних осуществлялся путем составления стратиграфических колонок поселений на основании анализа случаев прямой вертикальной стратиграфии. Полученные в конечном итоге результаты позволили четко разграничить горизонты поселений бережновско-маевской срубной культуры второго этапа с одной стороны, и финала эпохи бронзы с другой стороны.

На материалах поселений прослеживается преемственность между носителями бережновско-маевской срубной культуры и населением финала эпохи бронзы. Система расположения поселений, организация их внутреннего пространства, традиции домостроения финала эпохи бронзы продолжают линию развития бережновско-маевской срубной культуры. Вместе с тем, прослеживается ряд инноваций в технике каменной кладки, форме и размерах сооружений. Керамический комплекс с поселений финала эпохи бронзы приобретает ряд специфических черт, отличных от предыдущей бережновско-маевской срубной культуры. Появляются новые формы посуды, происходят изменения в ее орнаментации. Среди каменных и металлических изделий появляются предметы, не известные на предыдущем этапе: оселки с желобками или отверстиями для подвешивания, металлические ножи с параллельным лезвиями.

В работе осуществляется попытка выделения горизонта погребений финальной бронзы в бассейне Северского Донца и на Донецком кряже. Пласт постсрубных погребений имеет много общего с погребениями предыдущей бережновско-маевской срубной культуры. Обе группы сближают традиции курганных погребений, их размещение ближе к центральной части насыпи, восточная ориентировка погребенных при скорченном положении на правом или на левом боку. Существует ряд различий: на финальном этапе бронзового века появляются погребения с южной ориентировкой, уменьшается количество керамической посуды, в составе погребального инвентаря появляются бронзовые ножи с параллельными лезвиями, каменные оселки с отверстиями или желобками, костяные пряслица, бронзовые трубчатые подвески с золотой или серебряной фольгой.

Стратиграфические наблюдения на поселениях бассейна Северского Донца и Донецкого кряжа позволили наметить два этапа финального периода эпохи бронзы исследуемого региона, отличающиеся друг от друга традициями домостроения и керамическими комплексами. Хронология первого этапа соответствует XII-XI ст. до н.е., второй этап охватывает X ст. до н.е.

Ключевые слова: финальный бронзовый век, бережновско-маевская срубная культура, поселения, стратиграфия.

Probeygolova A.S. The population of the Late and Final Bronze age in the basin of the river Siverskiy Donets and on the Donets Ridge

The dissertation for PhD degree in history, speciality 07.00.04 – archeology. – Institute of Archeology of National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2018.

This dissertation is devoted to the research of the Late Bronze Age settlements that are situated in the basin of the river Siverskiy Donets and on the Donets Ridge. The cultural identity of the monuments is a debating point that has led to the attribution of these habitations to the different archeological cultures: bilozerka, Srubnaya, boguslav-bilozerka, ivanovka, otradnenska cultures.

Problem of vagueness of the criteria for the post-Srubnaya settlements identification and their separation from Berezhnovka-Maevka Srubnaya culture settlements necessitated the investigation to the new settlements. The problem of the identification of the post-Srubnaya horizon will be solved with stratigraphy observation. Analysis of the stratigraphic horizons enables to separate the horizon of the late stage Berezhnovka-Maevka Srubnaya culture and post-Srubnaya settlements horizons.

Keywords: Final Bronze Age, Berezhnovka-Maevka Srubnaya culture, settlements, stratigraphy.